

Munisa XATAMOVA,

Abdulla Avloniy nomidagi pedagoglarni kasbiy rivojlantirish va yangi metodlarga o'rgatish milliy-tadqiqot instituti doktoranti
E-mail: munis00@k.ru

O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti professori J.Eshnazarov taqrizi asosida

MAKTAB O'QUVCHILARINING O'QISH SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISHDA TUSHUNISH STRATEGIYALARINING O'RNI

Аннотация

Ushbu maqolada o'qish va o'qish savodxonligi, o'qish savodxonligining bugungi kundagi qamrov doirasi, o'quvchilarda o'qish savodxonligi va matn ustida ishlash jarayoni bilan bog'liq bo'lgan ayrim tavsiiyalar, o'qib tushunish strategiyalari va ularni rivojlantirishga doir ayrim fikr-mulohazalar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: O'qish savodxonligi, xalqaro baholash dasturlari, PISA, matn, tushunish, o'qib tushunish, kompetensiya, lingvistik bilim, savol-javob.

РОЛЬ СТРАТЕГИЙ ПОНИМАНИЯ В РАЗВИТИИ ЧИТАТЕЛЬНОЙ ГРАМОТНОСТИ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация

В этой статье приведены некоторые рекомендации, касающиеся чтения и читательской грамотности, сферы читательской грамотности сегодня, читательской грамотности у учащихся и процесса работы над текстом, стратегий понимания прочитанного и некоторых мнений по поводу них.

Ключевые слова: Грамотность чтения, программы международной оценки, pisa, текст, понимание, понимание прочитанного, компетенция, лингвистические знания, анкетирование, подведение итогов.

THE ROLE OF COMPREHENSION STRATEGIES IN THE DEVELOPMENT OF READING LITERACY OF SCHOOL STUDENTS

Annotation

In this article, some recommendations related to reading and reading literacy, the scope of reading literacy today, reading literacy in students and the process of working on text, reading comprehension strategies and their development. some opinions about.

Key words: Reading Literacy, Programs of International Assessment, PISA, Text, Comprehension, Reading Comprehension, Competence, Linguistic Knowledge, Questioning.

Kirish. O'qish retseptiv ko'nikmalardan biri sifatida odamlarning tasavvurlari va bilimlarini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Mutolaa odamlarga fikrlash, ko'nikma, munosabat va bilimlarini oshirish uchun qimmatli ma'lumotlarni beradi. Shuningdek tushuntirishlardan kelib chiqqan holda, o'qish parcha ichidagi yashirin va aniq fikrlarni tushunishni talab qiladi, bu esa o'quvchilarga uzatilgan ma'lumotlarning ahamiyatini tushunish imkonini beradi. Jumladan, yangi asrda jamiyatning barcha sohalarini shiddat bilan qamrab olayotgan globallashuv jarayoni dunyo miqyosida ta'lim tizimining ham zimmasiga yangidan yangi vazifalarni qo'ymoqda. Davr ta'lim sifatini oshiruvchi metod va texnologiyalardan amaliy foydalanish samaradorligini fanning ham, ta'limning ham asosiy vazifasiga aylantirib qo'ydi. Natijada, dunyo fanida ta'lim sohasining ichki qurilishini tavsiflaydigan quruq nazariyabozlikdan ta'lim sifati va mushtarakligi masalasi bilan shug'ullanadigan amaliy yo'nalishlarga o'tish to'liqini kuch olmoqda. Bugungi kunda ta'lim sifatini baholash bo'yicha PISA, PIRLS, TIMSS kabi xalqaro tadqiqotlarda munosib ishtirok etish mamlakatimiz xalq ta'lim tizimi oldida turgan dolzarb vazifalardan biriga aylangan. Mana shu dasturlar orasida PISA tadqiqoti o'quv jarayoniga zamonaviy usullarni olib kirish, ta'lim oluvchilarda kompetensiyalarni shakllantirishga yo'naltirilganligi bilan ahamiyatlidir. PISA - turli davlatlarda 15 yoshli o'quvchilarning funksional savodxonligi ya'ni o'qish, matematika va tabiiy fanlar shu jumladan kompiyuter, moliyaviy, global savodxonligi hamda bilimni amaliyotda qo'llash qobiliyatini baholovchi dastur bo'lib, u har uch yilda bir marotaba o'tkaziladi. PISA ilk marta 2000- yilda o'quvchi- yoshlar o'rtasida qo'llanilgan.

Mamlakatimizda ham boshqa xalqaro baholash dasturlari sirasida PISA tadqiqotlarida muntazam qatnashish va yuqori ko'rsatkichlarga erishish uchun yangi strategiya va metodlar yaratish va ular asosidagi topshiriqlarni o'quv qo'llanmalari va darsliklarga joriy etish ishlari amalga oshirilmoqda. Bu dasturda

ishtirok etishdan maqsad yurtimizda testlarni o'tkazish emas, balki farzandlarimizda XXI asr ko'nikmalarini shakllantirish, intellektual kadrlarni tayyorlash uchun zamin hozirlashdir.

Shu o'rinda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining [1] farmoniga muvofiq umumiy o'rta va maktabdan tashqari ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, o'sib kelayotgan yosh avlodni ma'naviy axloqiy va intellektual rivojlantirishni sifat jihatidan yangi darajaga ko'tarish, o'quv-tarbiya jarayoniga ta'limning innovatsion shakllari va usullarini joriy etish maqsadida, O'zbekiston Respublikasining 2030-yilga kelib PISA xalqaro dasturi reytingida jahonning birinchi 30 ta ilg'or mamlakatlari qatoriga kirishiga erishish hamda xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish asosida o'quvchilarning o'qish, matematika va tabiiy yo'nalishdagi fanlardan savodxonlik darajasini baholashga yo'naltirilgan ta'lim sifatini baholashning milliy tizimini yaratish vazifalari belgilangan. Bu esa bevosita maktab o'quvchilarida o'qish savodxonligi masalasiga ham atroflicha to'xtalish va o'qish savodxonligi metodikasini yanada takomillashtirishni talab etmoqda. O'qish savodxonligi -insonning matni tushunish va undan foydalana olish qobiliyati, bilim va imkoniyatlarini kengaytirishi, o'z maqsadiga erishishi uchun ijtimoiy hayotda munosib ishtirok etishi. O'qish - bu shunchaki harflarni qo'shib so'z hosil qilish yoki ovoz chiqarib mutolaa qilish emas, balki matn bilan chuqur ishlab, undan ma'no keltirib chiqarishdir. O'qish savodxonligida o'quvchilar matndan axborotni topish va ajratib olish, sharhlash, matndan tashqari bilimlarga tayanish, tushunish hamda baholash matn mazmunini anglash kabi ko'nikmalarni hosil qiladi. Umuman olganda, o'qish savodxonligi keng qamrovli tushuncha bo'lib, puxta tekshirishlar asosida maqsadga yo'naltirishni anglatadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Xorij olimlaridan Luiza Rozenblat tahlillariga ko'ra "O'qish savodxonligi o'quvchi va matn o'rtasidagi bitimni o'z ichiga oladi, bu yerda ma'no

shaxsiy tajriba va matn elementlarining dinamik o'zaro ta'siri orqali shakllanadi" [2]. Luiza Rozenblatning g'oyalari asosida o'qish savodxonligi chuqur interaktiv jarayon bo'lib, matndan ma'no yaratishda o'quvchining shaxsiy tajribasi hal qiluvchi rol o'ynashini tahlil qilish mumkin. O'ylaymanki, bu dinamik o'zaro ta'sir nafaqat o'qish tajribasini boyitibgina qolmay, balki matnlarni chuqurroq tushunish va qadrlashga yordam beradi, bu esa talabalarni o'qish amaliyotiga o'z nuqtai nazarini kiritishga undashda muhim ahamiyatga ega. Timoti Shanaxan esa quyidagicha fikrlaydi: "O'qish savodxonligi matnlarni o'qish va tushunish qobiliyatini anglatadi, bu dekodlash, lug'at bilimlari va ma'noni yaratish uchun tushunish strategiyalarini qo'llashni o'z ichiga oladi. Timoti Shanaxan nuqtai nazaridan o'qish savodxonligi dekodlash, lug'at bilimi va tushunish strategiyalarini o'z ichiga olgan ko'p qirrali mahorat ekanligini anglash mumkin. Bu komponentlarni o'zlashtirish talabalar uchun matnlardan samarali ma'no yaratish, shu orqali ularning umumiy akademik samaradorligi va tanqidiy fikrlash qobiliyatini oshirish uchun zarurdir.

Yurtimiz olimlaridan bu mavzuga doir fikrlarni T.Ziyodova, M.Rixsiyeva, D.Toshxo'jayevalarning ishlarida uchratishimiz mumkin. Jumladan, Akromjon Mirzayev bu mavzu yuzasidan quyidagicha fikr bildiradi: "O'qish savodxonligi – shaxs o'zining bilim va salohiyatini rivojlantirish, jamiyatda o'z o'rnini topish maqsadiga erishishi yo'lida matnlarni tushunish, ulardan foydalanish, ular ustida mulohaza yuritish hamda ularga munosabat bildirish qobiliyati ham hisoblanadi". Ushbu ta'rif turli matnlardan ma'nolarni talqin qilish va yaratish uchun ushbu ko'nikmalarni rivojlantirish muhimligini ta'kidlaydi. O'qish savodxonligini oshirishga e'tibor qaratish orqali biz talabalarining umumiy akademik samaradorligini va yozma tarkibning turli shakllari bilan tanqidiy munosabatda bo'lish qobiliyatini sezilarli darajada oshirishimiz mumkinligiga ishonaman [4].

Tahlil va natijalar. O'qish savodxonligi matndan anglashilgan axborotni tushunish, tahlil qila bilish, baholash, xulosa chiqirish va ushbu xulosalarning to'g'riligiga mustaqil baho bera olish qobiliyatining shakllanganligidir. O'qish uchun o'qigan narsani tushunish kerak, aks holda o'qishdan maqsad bo'lmaydi. Ma'lumki, "tushunish" jarayoni psixologik va pedagogik omillarga bog'liq murakkab aqliy faoliyatdir [5]. "Tushunish" so'zi "o'qib tushunish" atamasining ko'pchilik tomonidan qabul qilingan tushunchasi bilan uzviy bog'liq bo'lib, bunda o'qish orqali o'quvchining avvaldan mavjud bilimi hamda matndan olingan ma'lumotlarining ma'lum darajada integratsiyasi talab etiladi. O'qib tushunish bo'yicha ish olib borgan ko'plab olimlar bu kognitiv jarayon hayotning nafaqat maqsadli va faol qismi, balki bir necha bosqichli faoliyat ekanligini ta'kidlashadi. O'qilayotgan ma'lumotni tushuna olish qobiliyatiga ega bo'lish esa matn mazmunini chiqara olish va muallif nimani yetkazishga harakat qilayotganini his qilish, fahmlashdir. O'qib tushunish yangidan yangi g'oyalar yaratilishida poydevor vazifasini o'taydi.

O'qituvchi avvalo o'quvchilarda o'qish savodxonligini rivojlantirish uchun o'qigan matn ustida mulohaza yuritishni, ya'ni tushunish strategiyalarini o'rgata olishi kerak [6]. Metodist olimlar fikricha bugun dunyoda tushunish strategiyalari bilan bog'liq 205 ta muhim tadqiqotlar aniqlangan. Ushbu tadqiqotlarning keyingi tahlillaridan so'ng, o'quvchilarni mustaqil o'qishga va o'qigan ma'lumotlarini tahlil qila olishga o'rgatishi mumkin bo'lgan oltita asosiy tushunish strategiyasi tadqiqotlar orasida keng tarqalganligi aniqlandi. Bular quyidagilardir:

- savol-javob
- monitoring
- umumlashtirish
- hikoya xaritasi
- grafik organizatorlar
- savollar yaratish

Quyida har bir strategiya o'quvchilarga qanday yordam berishi mumkinligi hususida qisqacha tavsif berib o'tamiz.

Savol berish va javob berish. Ushbu strategiya o'quvchilarni o'zlarini boshqara olishga o'rgatadi. O'zlariga savollar berish orqali matn haqida o'ylash va keyin eslashga harakat qilishi yoki javoblarni aniqlashlari mumkin. Bu o'quvchilarga turli xil so'rovlarni o'rgatishni o'z ichiga olishi ham mumkin. Masalan, kim, nima, qachon, qayerda, nima uchun,

qanday yoki muayyan ma'lumotlarga e'tibor qaratish va ular ustida mulohaza yuritish kabi. O'qituvchilar dars jarayonida o'quvchilarga savol bilan murojat qilishi yoki, o'zaro o'quvchilar o'rtasida savol-javob jarayonini hosil qilishi ham mumkin.

Monitoring. Bu o'quvchilarga o'z-o'zini baholay olish imkonini beruvchi tushunish strategiyasidir. O'quvchining matn qay darajada tushunganligiga e'tibor berish. Agar o'quvchi o'qigan matnini tushunmasa ma'lumotga aniqlik kiritish uchun choralarni ko'rilishi kerak bo'ldi. Tushuntirish qayta o'qishdan iborat bo'lishi mumkin, allaqachon ma'lum bo'lgan narsalar haqida o'ylash, rasmlarga qarash yoki yordam so'rash.

Umumlashtirish yoki xulosalash. Bu o'quvchilarga matn eng muhimiga qisqartirishni o'rgatadi. Bu strategiya o'quvchilarga asosiy ma'lumotlarni qanday tanlashni ko'rsatishni o'z ichiga oladi, ya'ni muhim bo'lmagan narsaga e'tibor bermaslik va ma'lumotni boshqa so'zlar bilan qisqartirish. Bu jarayon matndan anglashilgan asosiy fikr yoki g'oyani aniqlash va mulohaza yurita olishni anglatadi. O'quvchilar matn o'qish paytida bir necha marotaba xulosa qilishlari yoki matn oxirida yagona bir xulosaga kelishlari ham mumkin.

Hikoya xaritasi. Bu o'quvchilarga matnning tuzulishi va tashkiliy jihatdan mavjudligini o'rgatadi. Hikoyalar vaziyatni, bosh qahramonni, muammoni, muammoni hal qilishga urinishni o'z ichiga olishi mumkin, muammo va natija. O'quvchilar o'qilgan matn shu tarzda hikoyalab ma'lumotlarni umumlashtirishlari matn mazmunini tushunish va xulosa chiqarishda anchagina foydalidir.

Grafik organizatorlar. Bu o'quvchilarni matn tushunishga o'rgatish uchun vizual xulosalardan foydalanadi. Grafik organizatorlarga ierxak daraxtlar va ven diagrammasi misol bo'la oladi.

Savollar yaratish. O'quvchilar o'qishdan oldin, o'qish paytida va keyin savollar berishlari kerak. Bu matn qayta ishlash va tushunishni kuzatishga yordam beradi. O'qish paytida savollar berish o'quvchilarning o'qiganlarini tushunishlarini va integratsiyaga kirishishni osonlashtiradi. O'qituvchi o'quvchilarga quyidagi ko'rsatmalarni bergan holda bu jarayonni tashkil qilishi mumkin.

1. O'qituvchi mavzu matnidani parchani ovoz chiqirib o'qiydi.

2. O'qituvchi to'xtaydi va o'quvchilar bergan savollarning turlarini modellashtiradi. Masalan, "Muallif nima chun buni aytdi?", "Eng muhim g'oya nima?", "Matn mazmunini ochib beruvchi faktlar mavjudmi?"

3. O'qituvchi turli matnlar bilan modellashtirishni takrorlaydi.

Matn o'qib tushunish, matn hususida mulohaza yuritish va qarorlar qabul qila olish har bir soha vakillari uchun juda muhimdir. Bu vazifani amalga oshirishda esa o'qituvchi tajribasi va mehnati yuqori pog'onada turadi. Jumladan, ko'rsatib o'tilgan matn o'qib tushunish strategiyalarini o'quvchilarga to'g'ri yetkazish va natijaga erishish uchun quyidagilarga e'tibor berishimiz zarur.

1. O'quvchilar oldiga aniq maqsadlar qo'ying va ular maqsadlarni tushunishlariga ishonch hosil qiling.

2. Yaxshi tashkil etilgan topshiriqlar ketma-ketligini taqdim eting.

3. O'quvchilarga mavzu bo'yicha aniq, qisqa tushuntirishlar va illyustratsiyalar bering.

4. O'quvchilar ishni tushundimi yoki yo'qligini bilish uchun tez-tez savollar bering.

5. O'quvchilarga o'rganganlarini amalda qo'llash uchun ko'p imkoniyatlar bering.

O'qigan ma'lumotimizni tushunishimiz bu o'qish jarayonining eng muhim qismidir. O'quvchilar o'z tafakkurlarini mazmun bilan ongli ravishda birlashtira boshlagachgina, ular bu ma'lumotlarni bilimga aylantira oladilar. Tushunish strategiyalari o'quvchilarning o'ylash, savol berish, ma'lumotni sintez qilish va tushunishga ega bo'lish vositasidir. Kontent va tushunish bo'yicha ko'rsatmalarni integratsiyalash o'quvchilarga mazmunni tushunishga yordam beradi va ma'lum strategiyalarga ma'no va maqsad beradi.

Xulosa. Umuman olganda o'qituvchi matn bilan ishlash jarayonida o'quvchiga nafaqat yozuvchi xabariga kiritilgan, balki

mavjud bo'lgan hamma narsa haqida o'ylashni o'rgata olishi kerak. Bu jarayonlar alabatta o'qituvchidan kreativlikni, zamonaviy dunyo bilimlariga ega bo'lishlikni va matn bilan ishlash ko'nikmasini chuqur egallanganligini talab etadi.

O'qish savodxonligi bu faqatgina ma'lumotni o'qish uni o'zlashtirish jarayonigina emas balki, insonning doimo o'z ustida ishlashini talab qiluvchi jarayondir. Bu sohaning rivoji nafaqat

ta'lim tizimida balki boshqa sohalarning taraqqiyotida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jarayon shaxsning matnini tanlash, tushunish, talqin qilish, mulohaza yuritish, foydalanish, munosabat bildirish, tahlil qilish, qiyoslash, ijodiy, mantiqiy, tanqidiy fikrlash kabi zaruriy kompetensiyalarga ega bo'lishni ta'minlaydi. Zero shaxs jamiyatda real hayotiy vaziyatlarga bardosh bera oladigan kadr bo'lishi davr talabidir.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi - "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-sonli Farmoni.
2. Ismailov A va boshq. Xalqaro tadqiqotlarda o'quvchilarning o'qish savodxonligini baholash.-Toshkent: Sharq, 2019.
3. Qosimova K. Ona tili o'qitish metodikasi. – Toshkent, 2009.
4. Safarova R., Musayev U. va boshq. O'zbekiston Respublikasida umumiy o'rta ta'lim strategiyasi muammolari va ta'lim mazmunining yangi modellari, ularni tatbiq etish yo'llari. – Toshkent: Fan, 2005.
5. Safarova R. Ona tili ta'limining yangilangan mazmuni va uning didaktik asoslari. – Toshkent: Fan, 1995.
6. Rosenblatt, L. M. (1994). The Reader, the Text, the Poem: The Transactional Theory of the Literary Work. Southern Illinois University Press, pp. 105-120.
7. Shanahan, T. (2006). Reading Research Quarterly. International Literacy Association, 41(2), pp. 202-2.